

Kür kimi vətən dəlisi - Cavad bəy Şıxlinski

Mən 2-3 il bundan qabaq Artilleriyanın Atası Əliağa Şıxlinskiyə "Xatirələr"ini oxuyurdum. O, iştirak etdiyi döyüşlər və özü əhəmiyyətli məlumatları öz gözü görmədiyi üçün dostuna yazırdı. Həmin xatirələrində Birinci Dünya müharibəsi, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası və qardaşı oğlu Cavad bəydən yazırdı. Cavad bəyin AXC-də komandirliyindən, vətənini müdafiə etməsi üçün əlindən gələni etməsindən məharətlə yazmışdı. O, bu məqaləni elə yazmışdı ki, elə bil əsgər deyildi, məharətlə yazan bir yazıçı idi.

Bundan sonra məndə Cavad bəyi araşdırmıq üçün böyük həvəs yarandı. Lakin, 2 kitabımın çap olunması, həmin vaxt yaşımın hələ 10 olması və dərslər hazırlıqları Kərim Məmmədbəyov və Cavad bəy barədə araşdırmalar aparmağımı bir az ləngitsə də lakin bu istəyi bir an da olsa yaddaşımın çıxara bilmədim.

İndi isəbu işə həvəslə başlamışam. Beləliklə, Şeyxülislam Hüseyn Qayıbovun nəvəsi, «artilleriya atası» adlandırılan Əliağa Şıxlinskiyə qardaşı oğlu, 1920-ci ildə repressiya olunan Rüstəm Şıxlinskiyə qardaşı, nəhayət, böyük yazıçı İsmayıl Şıxlinskiyə dayısı Cavad bəy Şıxlinski barədə yazıb oxucularıma təqdim etməyi özümə borc bildim.

Şıxlinski Cavad bəy Məmməd ağa oğlu 3 yanvar 1874-cü ildə Qazax qəzasının Aşağı Salahlı kəndində dünyaya göz açmış, məktəb yaşına çatdıqdan sonra Tiflisdəki zadəganlar üçün kadet korpusuna oxumağa göndərilmişdir. Sonra Peterburqda Mixaylov topçuluq məktəbinin məzunu olmuşdur.

O, 1912-ci ildə kapitan rütbəsində çar ordusunun 39-cu artilleriya briqadasının 1-ci rotasının komandiri olmuş, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə Milli Ordunun təşkilində müstəsna xidmətlər göstərmişdir. Cavad Şıxlinski 1918-ci ildə yenidən yaradılan Milli Ordunun 1-ci diviziyasına komandan təyin edilmiş, bu alayın polkovniki kimi 1918-ci ildə Bakını daşnaklardan təmizləməyə gəlmiş xilaskar Qafqaz Türk Ordusunun komandanı Nuru paşa tərəfindən medalla təltif olunmuş, 1919-cu ildə 1-ci piyada diviziyasının komandiri təyin edilmiş, 1919-cu ilin fevralın 17-də hərbi nazirin əmri ilə Gəncə qarnizonunun rəisi vəzifəsinə təyin olunmuşdur. O, Zəngəzur və Qarabağda erməni separatçı qüvvələrinə qarşı milli ordumuzun əməliyyatlarında fəal iştirak etmiş, 1919-cu ildə onun komandanlığı altında nizami ordu hissələri Zəngəzuru ermənilərdən təmizləmişdir. Artıq general rütbəsində olan Cavad bəy Şıxlinskiyə başçılıq etdiyi 1-ci piyada diviziyası 1919-cu ilin sonlarında Gəncədə yerləşdirildi, həmin diviziya 3 alaydan və 3 taburdan ibarət idi.

İstedadlı hərbi xadim olan Cavad bəy 1919-cu ildə Cümhuriyyət hökumətinin qərarı ilə erməni-daşnak terrorçuları birləşmələrinin Zəngəzur mahalında həyata keçirdiyi müsəlman qətləmlərinə qarşı hərbi əməliyyatın komandiri təyin olunmuş, bu əməliyyat sənədlərdə Zəngəzur ekspedisiyası daadlandırılmışdır. Həmin il erməni quldur dəstələrinin əməlləri nəticəsində Zəngəzur mahalında yüzdən çox azərbaycanlı kəndi dağıdılmış talan edilmiş, əhalisinin çoxu isə vəhşiçəsinə qətlə yetirilmişdi. Yerli özünümüdafiə dəstələri mərdliklə vuruşalarda niza-

mi erməni hərbi hissələrinin qarşısında duruş gətirmək çətinlik yaratmışdı. Zəngəzur dəstəsinin tərkibində iki qrup var idi. Birinci dəstədən ibarət qrupa general-mayor Davud bəy Yadiarov, ikinci qrupa isə polkovnik Levestam başçılıq edirdi. Müxtəlif istiqamətlərdə hərəkət edən birinci və sağ və sol dəstələr, Dığ kəndini ələ keçirməli idilər. Həmin kəndin ermənilərdən təmizlənməsi strateji əhəmiyyət daşıyırdı. Bu baxımdan Cavad bəy Qarabağla Zəngəzuru birləşdirən yolları ələ keçirmək niyyətində idi. Cavad bəyin göstərişinə əsasən, birinci dəstə noyabrın 2-də topla Sultankənd,

Cavad bəy Şıxlinski

süvarilər isə Sadınlı kəndi istiqamətində irəliləməli və orada döyüşqabağı mövqe tutmalı idi. Cavad bəyin hərbi qüvvələrinə Sultan bəy Sultanoğlu partizan dəstələri də qoşuldu. Hücuma ilk günləri Cavad bəyin qüvvələri Dığ istiqamətində erməniləri geri oturtdu. Dığ kəndi istiqamətində aparılan döyüşlər Azərbaycan qoşun hissələrinin uğurları ilə başladı. Döyüşçülərimiz xüsusi hazırlanmış döyüş taktikası ilə hərəkət edərək cinahlarda boşluqlara yol vermirdilər. Ermənilərin gözləmədiyi belə bir döyüş taktikası onları çaş-baş salmışdı. Ermənilər döyüşün tempini azaltmaq və Milli Ordunun diqqətini əsas hədəfdən yayındırmaq üçün Zəngəzurdakı türk kəndlərinin dinc əhalisinə divan tutmağa başladılar. Onlar bir gün ərzində Qarıqışlaq kəndi ətrafında 36 nəfər qadın, qoca və uşağı güllələdilər. Meyidləri bir neçə gün ərazidən çıxarmaq mümkün olmadı. Düşmənlərin əsas hədəfi olan Qarıqışlaq kəndi uğurunda şiddətli döyüşlər gedirdi. Tərəflərdən gah biri, gah da digəri üstünlüyü ələ alırdı. Bu döyüşdə yerli əhali xüsusi olaraq şücaət göstərirdi. Sultanlar kəndindəki Cavad bəy Şıxlinskiyə bəylikləri də Qarıqışlaq kəndinin ətrafında yollarda və cığırlarda pusqular quraraq ərazini özlərinin nəzarətinə götürmüşdülər. Ona görə də erməni hərbi qüvvələri burada, artıq tələyə düşdüklerini anlayırdılar. Qarıqışlaq cəbhəsindəki vəziyyətin ağırlığını hiss edən erməni hərbi bölmələri, hücum keçdiklərini Dığ kəndi ətrafındakı erməni hərbi bölmələrinə bildirmək üçün ələ keçirdikləri bir neçə müsəl-

man kəndinə gecə yarısı od vurub yandırdılar. Bu, eyni zamanda Dığ cəbhəsindəki erməni hərbi bölmələrinə Zabux kəndi üzərinə hücum keçmələrinə bir işarə idi. Çünki Dığ kəndi ətrafındakı erməni hərbi bölmələri Zabux körpüsü istiqamətində hücum keçməklə Qarıqışlaq cəbhəsindən diqqəti yayındırmaq istəyirdi. Qarıqışlaq kəndindəki Mardi Ayvazyanın və Eqişxanyanın hərbi bölmələri də plana uyğun olaraq Zabux kəndi istiqamətində hücum keçdilər. Lakin ermənilər Zeyvə və Sultanlar kəndləri istiqamətində azərbaycanlıların güclü müqaviməti ilə qarşılaşdılar, bir neçə saatlıq döyüşdən sonra erməni qüvvələri çoxlu itki verərək geri oturdular. Həmin gecə erməni kəşfiyyatı Qarıqışlaq kəndindəki bölmələrinə Gorus-Sisian rayonları istiqamətində olan, hətta bütün dağ yolları və cığırların azərbaycanlıların nəzarəti altında olduğu xəbərini gətirdi. Çox sonralar həmin döyüş barəsində erməni tarixçisi Z.Şahnazarov xatirələrində həm özlərinin vəhşiliklərindən həm də qaçdıqlarından dolayıyla yazırdı:

"Biz Qarıqışlaq kəndindən çıxarkən, əhaliyə məxsus bütün əmlakı özümüzlə götürdük, kənddə bir pişik belə qalmadı, evlərə od vurub oradan çıxdıq. Ətraf kəndlərdən topladığımız atlardan nəqliyyat vasitəsi kimi istifadə etdik. Əldə etdiyimiz bütün əmlakı itki vermədən özümüzlə ovləcə Daşaltı kəndinə, oradan isə Şuşa şəhərinə gətirdik." Lakin Azərbaycan Milli Ordusunun hərəkəti üçün ərazidə münasib yolların və istehkamların olmaması da problemlər yaradırdı. Eyni zamanda döyüş bölgəsindəki körpülərin və yolların çoxunun düşmən qüvvələri tərəfindən dağıdılması Azərbaycanın qoşun bölmələrinin hücumlarını ləngidirdi. Ona görə də noyabrın 3-dən 7-dək Dığ kəndi üzərinə yeriyən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ordusunun qoşun bölmələri qarşıya qoyulan vəzifələri yerinə yetirə bilməyərək yeni hücumlara hazırlanmaq üçün ilk inkiqətlərinə qayıtmağa məcbur oldular. General Cavad Şıxlinski döyüşün nəticələri ilə bağlı hərbi nazirə göndərdiyi raportunda əminliklə bildirirdi ki, Zəngəzur dəstəsinə əlavə olaraq üç taboqlu bir piyada alayın verilməsi ilə döyüş tapşırığını uğurla başa çatdırmaq Zəngəzuru tamamilə erməni silahlılarından xilas etmək mümkündür. Lakin həmin əməliyyatda Cavad bəy istənilən hərbi yardım gəlmədi. Bu məsələ Ermənistan-Azərbaycan hökumətləri arasında sülh danışıqları yolu ilə həllini tapacağı üçün hücumun davam etdirilməsi dayandırıldı. Əslində isə ermənilər Zəngəzurdakı ciddi zərbələr aldığından erməni Ararat hökuməti danışıqlara əl atmışdı.

1920-ci ilin aprelin 28-də Azərbaycanın sosialist bolşeviklər tərəfindən işğal edilməsi Gəncədə böyük üsyanın başlanmasına səbəb oldu. Üsyanın əsas təşkilatçıları arasında Cavad bəy də var idi. O, Gəncə üsyanından bir neçə gün əvvəl bolşeviklər tərəfindən tutduğu vəzifədən azad edilsə də, üsyan zamanı Milli Ordumuzun bolşevik qüvvələri tərəfindən dağıdılmış artilleriya qurğularının bərpası və artilleriyaçıların üzərində ümumi nəzarət ona həvalə olunmuşdu. O, hərbi dəniz komissarı Çingiz İldırım və Azərbaycan bolşevik ordusunun müvəqqəti qərargah rəisi, general Əbdülhəmid Qayıbaşının hərbi əməliyyatları zamanı XI

Qızıl Ordunun komandanlığına tabe olmaq haqqında əmrlərini yerinə yetirməkdən boyun qaçırmış və Gəncə üsyanını davam etdirmişdir. Gəncə üsyanı mayın 25-dən iyunun 4-dək davam etmiş, üsyan nəticəsində mindən çox bolşevik əsgəri əsir götürülmüş və öldürülmüşdür. Üsyan öz miqyasına və hər iki tərəfdən olan itkilərinə görə Azərbaycanda olan ən böyük silahlı xalq dirənişi hesab olunur. Xalq Komissarları Daxili İşlər şöbəsinin 3 iyun 1920-ci ildə Bakıya göndərdiyi raportda yazılırdı:

"18 mayda fəvqəladə komissar Həmid Sultanov 6 təlimatçı ilə birgə Gəncəyə gəlib. 25 may gecə saat 3-də bir artilleriya atəşindən sonra üsyan başlanıb. Səhər saat 5-də İncilab Komitəsinin təlimatçıları və dövlət işçiləri küçəyə çıxırdıqda tutulub həbsxanaya doldurulmuşlar. Həmin vaxt şəhər dəşiddətli mübarizə getmişdir. Üsyançıların ön sıralarında general Şıxlinski, polkovnik Kazımbəyov, Şahzadə Məmməd Mirzə Qacar, Xoyski qardaşları, tanınmış Qəmbər və Ələkbə, III Gəncə alayının əsgərləri dururdular."

Tofiq Bağırovun "Gəncə: qiyamı, üsyanı" məqaləsində Cavad bəy barədə yazılıb:

"Üsyanın məğlub olmasından bir neçə saat əvvəl Cavad bəy artilleriya atəşindən ağır yaralanmış və atlı dəstənin müşayiətilə doğma kəndi Salahlıya aparılmışdır. Kənddə qalmaq qorxulu olduğundan yaxın qohumu Mədət bəy Alqanov tərəfindən gizlicə Qarayazı meşəsinə sonra Tiflisə aparılmışdır. Gürcüstandan Türkiyəyə mühacirət edən Cavad bəyi həmyerlilərimiz ehtiramla qarşılamış, İstanbulda yaşadığı dövrlərdə böyük nüfuz sahibi olmuşdur."

O, Üsyan yatırıldıqdan sonra Tiflisə, oradan da İrana keçməklə mühacir həyatına başlamış, yüksək hərbi peşəkarlıq qabiliyyətinə görə İranda Ərdəbil qarnizonunun komandanı vəzifəsinə təyin olunmuşdur. Bir müddət İranda qaldıqdan sonra bolşeviklərin təqibləri davam etdiyindən və İranda qalmaq bu baxımdan təhlükəli olduğundan (həmin vaxt İran yarımüstəqil idi) sonralar Türkiyəyə köç edərək, ömrünün sonlarına qədər orada yaşamış və 1959-cu ildə 84 yaşında Türkiyədə dünyasını dəyişmişdir.

Mən həmişə belə Şanlı Əsgərləri araşdıracağam və heç bir zaman onları unutmayacağam. Bu istiqamətdə yeni məqalələrlə qarşınızda olacağam!

25.04.2020

Sevindik NƏSİBOĞLU